

RAQAMLI PLATFORMALAR FAOLIYATIDA BUXGALTERIYA HISOBINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Kimsanova Gulsanam Hamidullo qizi

Andijon davlat universiteti

Huquq-iqtisod fakulteti

Buxgalteriya hisobi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy raqamli platformalar (marketpleyslar, agregatorlar, kraudfanding va SaaS platformalari) faoliyatida buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Maqolada vositachilik operatsiyalari, ko'p tomonlama tranzaksiyalar, virtual aktivlar va obuna (subscription) ko'rinishidagi daromadlarni tan olish bilan bog'liq hisob muammolari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida raqamli platformalarning o'ziga xos biznes modellariga mos keladigan buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli platformalar, marketpleys, vositachilik bitimlari, daromadlarni tan olish, tranzaksiyaviy hisob, bulutli infratuzilma, billing tizimlari.

Platformaviy iqtisodiyot (Platform Economy) an'anaviy chiziqli biznes modellarini siqib chiqarib, global iqtisodiyotning yetakchi drayveriga aylandi. Uber, Amazon, AliExpress kabi xalqaro gigantlar hamda milliy bozordagi yirik marketpleyslar va servis provayderlari (masalan, Uzun Market, Yandex Go) o'ziga xos "ko'p tomonlama bozor" (multi-sided market) modelida faoliyat yuritadi. Ushbu modelda platforma tovar yoki xizmatni bevosita o'zi ishlab chiqarmaydi, balki sotuvchi (provayder) va xaridor o'rtasida vositachi va kafolat beruvchi infratuzilma vazifasini bajaradi.

Bunday murakkab va dinamik biznes modeli an'anaviy buxgalteriya hisobi qoidalari bilan to'qnash kelganda qator uslubiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Kuniga millionlab kichik hajmdagi tranzaksiyalarni amalga oshiruvchi, xaridorlarning pullarini o'z tranzit hisoblarida vaqtinchalik saqlab turuvchi va sotuvchilarga komissiya chegirib o'tkazib beruvchi raqamli platformalarda daromadlar va xarajatlarni aniq tan olish, keshbek va bonus tizimlarini hisobga olish, shuningdek, birlamchi hujjatlarni rasmiylashtirish an'anaviy hisob standartlari doirasiga sig'mayapti.

Shu sababli, raqamli platformalar faoliyatida buxgalteriya hisobini yuritishning o'ziga xos jihatlarni o'rganish va hisob siyosatini takomillashtirish ilmiy va amaliy jihatdan o'ta dolzarbdir.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy iqtisodiy tahlil, induksiya va deduksiya, shuningdek, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (xususan, MHXS (IFRS) 15 “Mijozlar bilan shartnomalar bo'yicha tushum”) qoidalarini amaliyotga tatbiq etish metodlaridan foydalanildi.

Raqamli platformalarda buxgalteriya hisobini yuritishning o'ziga xosligini aniqlash uchun quyidagi tahliliy yo'nalishlar baholandi:

- Yalpi tushum (Gross Revenue) va sof tushum (Net Revenue)ni tan olish mezonlari;
- Platforma ichidagi o'zaro hisob-kitoblar va depozit hisobvaraqlari harakati;
- Tranzaksiyalarning o'ta yuqori chastotasi sharoitida billing (hisob-kitob) tizimlarining buxgalteriya dasturlari bilan integratsiyasi.

Tadqiqot natijalari raqamli platformalar buxgalteriyasida quyidagi fundamental o'ziga xos jihatlar va farqlarni aniqladi:

- Daromadni tan olishda “Prinsipal va Agent” muammosi: Platforma o'zini tovar sotuvchisi (Prinsipal) deb hisoblaydimi yoki shunchaki vositachi (Agent) debmi? MHXS 15 standartiga ko'ra, agar platforma tovarni xaridorga yetkazilishidan oldin uning ustidan nazoratga ega bo'lmasa, u faqatgina o'z vositachilik haqini (komissiya) daromad sifatida tan olishi kerak. To'lov tizimlari orqali platformaga kelib tushgan tovarlarning to'liq qiymati platformaning shaxsiy daromadi emas, balki majburiyat (tranzit hisob) sifatida aks ettiriladi.
- Billing tizimlari bilan avtomatlashgan integratsiya (API): Raqamli platformalar kuniga yuz minglab tranzaksiyalar amalga oshiradigan muhitda buxgalteriya ma'lumotlarini qo'lda kiritish mutlaqo imkonsiz. Shu sababli, billing (to'lovlarni hisobga olish) tizimi buxgalteriya dasturi (masalan, ERP) bilan API interfeyslari orqali real vaqt rejimida bog'lanishi shart. Har bir tranzaksiya bo'yicha hisob-fakturalar, kvitansiyalar avtomatik tarzda shakllanadi.
- Sodiqlik dasturlari va bonuslar (Cashback/Promo) hisobi: Mijozlarni jalb qilish uchun beriladigan keshbeklar va bepul promokodlar platforma hisobida oddiy marketing xarajati emas, balki MHXS 15 ga muvofiq, kelgusi operatsiyalar bo'yicha daromadni kamaytiruvchi (kechiktirilgan daromad) element yoki sotish bahosining chegirmasi sifatida hisobga olinishi lozim.
- Virtual hamyonlar va tranzit hisoblarining mavjudligi: Xaridor platformaga pul to'laganda, pul darhol sotuvchiga o'tmaydi. U platformaning depozit yoki tranzit hamyonida vaqtinchalik saqlanadi. Buxgalteriyada ushbu mablag'lar maqsadli majburiyatlar sifatida alohida sub-schetlarda hisobga olinishi va pul haqiqiy egasiga yetib borgandagina yopilishi talab etiladi.

Raqamli platformalar faoliyatini buxgalteriya nuqtai nazaridan tartibga solishda hali ham yechimini kutayotgan bahsli va murakkab masalalar mavjud:

- Huquqiy va soliqqa tortish noaniqliklari: Ko'p hollarda soliq organlari platforma orqali o'tgan barcha pul oqimlarini (yalpi aylanmani) platformaning daromadi sifatida talqin qilishga urinishadi. Bu esa platformaning soliq yukini asossiz ravishda oshirib yuboradi. Shartnoma munosabatlarini “vositachilik (komissiya)” shartnomasi sifatida yuridik jihatdan juda aniq va puxta rasmiylashtirish talab etiladi.
- Qaytarib berish (Refund) va da'volar (Disputes) hisobi: Onlayn savdolarida tovarlarni qaytarib berish foizi juda yuqori (20% gacha yetishi mumkin). Buxgalteriyada qaytarilgan tovarlar uchun mablag'larni komissiya chegirilgan holda qaytarish tizimi, qaytarish zaxiralarini (provisions for returns) oldindan shakllantirish usullarini ishlab chiqishni talab qiladi.
- Kadrlar tayyorlash masalasi: Platforma buxgalteri nafaqat standart moliyaviy hisobotni bilishi, balki tranzaksiyaviy ma'lumotlar bazasi bilan ishlashni (SQL, Python asoslari) tushunishi kerak. Chunki u billing bazasidagi millionlab qatorli ma'lumotlarni buxgalteriya balansiga to'g'ri o'tkaza olish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart.

Raqamli platformalarning jadal o'sishi hisob tizimini ham moslashuvchan va texnologik qilishni taqozo etadi. Platformalar faoliyatida buxgalteriya hisobini takomillashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. Daromadlarni tan olish siyosatini aniqlashtirish: Har bir platforma o'z xizmat ko'rsatish shartlarida (Public Offer) o'zining agentlik rolini aniq belgilashi va buxgalteriya hisobida tushumni faqat sof vositachilik komissiyasi (Net Revenue) sifatida aks ettirishi lozim.
2. Tranzaksiyaviy ma'lumotlar bazalarini avtomatlashtirish: Buxgalteriya tizimini to'g'ridan-to'g'ri platformaning operatsion tizimi (billing) va elektron soliq tizimi bilan integratsiyalash orqali inson omilini minimallashtirish.
3. Standartlarni moslashtirish: Milliy buxgalteriya hisobi standartlariga (BHMS) raqamli platformalar, elektron tijorat va tarmoqli vositachilik munosabatlarini tartibga soluvchi maxsus uslubiy yo'riqnomalarni kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers
2. Xasanov, B. Elektron tijorat va raqamli xizmatlar sohasida buxgalteriya hisobi
3. Evans, D. S. Matchmakers: The New Economics of Multisided Platforms. Harvard Business Review Press.